

Dr. Kármán Mór. Logika és a Philos. Encyclopaediája. Lotze Herm. előadásainak dictatumai. Budapest. Az Atheneum r. társulat kiadása. 1884. ára 1 frt. 20 kr. 133 l.

A hirneves göttingeni professor előadásaihoz csatolt dictatumokat német bányulói egyes füzetekben kiadták. Ezen füzetek fordítását vállalta magára Kármán ur. A fordítás, »A Philosophai Tanulmányok Alapvonalai« neve alatt, ki fog terjedni 7 füzetre. A prospectus, mely Kármán ur intentióját tartalmazza, arról értesít, hogy előbb azon részek fognak megjelenni, melyekben »a philos. alapfogalmakon kívül még az empirikus adatok feldolgozása is a disciplínához tartozik;« tehát (s ez a furcsaság) 1., logika s a philos. encyclopaediája (mennyi »empirikus« adat!) 2., psychologia 3., ethika 4., aesthetika; azután 5., metaphysika 6., természetphilosophia 7., vallásphilosophia. Ezen prospectus, melynél a berendezés alapját nagy fejtörés daczára sem birtam megtalálni, az egész vállalatot jellemzi. Elkezdi az encyclopaedával azaz a farkával s végzi a vallással. Örvendj, hazám ifjusága!

Ezzel elkészültünk volna a füzettel. Magyarságát nem bántom, az a pártatlan Nyelvőr »tudósainak« legyen ajánlva; — megérdemli, különösen a könnyen érthetőség s a szórakás szépsége miatt. De van egy dolog, a melyet akármilyen gyűlöletesnek látszassék, akármiből magyarázzák is jóakaróink felszólalásomat, nem fogok ez alkalommal elhallgatni. S ez a vállalatnak lelkülete, mely a füzet bevezetésében s jegyzeteiben napfényre kerül. Mert a tendentia oly kirívó és oly jogosulatlan (hazánk philosophiai viszonyai között), hogy azt hallgatással mellőzni annyit tenne, mint vétke s mulasztást elkövetni.

Két dolgot tartok itt szem előtt 1., a vállalat célját 2., a vállalathoz irt jegyzeteknek nem tartalmát (ahhoz szólni sem érdemes), hanem szellemét. E kettőre akarom véleményemet nyíltan és tartalék nélkül kimondani.

1., A vállalat czélját szerző azzal jelzi, hogy a fordításra a »tanítás szolgálatában« vállalkozott. Az egyetemi hallgatóság »tájékozottság nélkül szükölködik az előadások feladatára és tartalmára nézve«, s nem részesíti azokat »bíráló figyelemben«. Ennek oka az, hogy nem bír »a kellő készütséggel, megfelelő-tájékozottsággal«, melylyel a nagy bölcseségű egyetemi professor urak által adott fejtegetéseket kísérhesse. Ezen füzetek »elemi módon« beöltik a fiatalságba az egész philosophiát. »Hasznukat veheti még ol tanítás is, mely teljesen elütő álláspontról tárgyalná a kérdéseket« (talán Kármán úré) s erre példa Kant, a ki ugy tette, mint most K. ur fogja (könnyebbség kedvéért) tenni.

Utálom a feleselést, de itt elvből kell felszólalnom az ilyen képtelenségek áruba bocsátása ellen. Nem egyéb ez, mint reclam. »Tessék venni!«, »tessék besétálni!« — ez a refrain,

melyet a napi sajtóban viszzshangoztatni el nem mulasztottak. Pedig a felhozott sorok csupa tiszta valótlanságot s ellenmondást tartalmaznak.

Hogy »az egyetemi tanulótság tájékozottság nélkül van az előadások feladatára s tartalmára nézve« az, ha igaz, nagyon szomorú képét nyújtja az egyetemi philosophiai tanításnak. De ennek okát csakis saját magában keresse Kármán úr. Egyfelől az ő nagyszerű gymnasiumi tanterve a philos. ór. képtelenül rendezte be, hogy az ellen csak a terv »nem-követése« és ignorálása segít (a mi pedig »állam« elleni vétség); más felől ugy látszik, az egyetemre tolakodott docensek egy része nem oda való, nem tudnak fejleszteni, nem tudnak a meglévő alapokra építeni s hitványságokkal akarják azon ifjak lelkét lekötöni, kiket a gym.-ban mégis némileg életető táplálékhoz szoktattunk. Mert azt még sem hiszem el K. urnak, hogy az egyetemi tanulókat nem lehetne a philosophiába bevezetni máskép, mint ném e t fordítások alapján. Csak érteni kell hozzá!

De ha csakugyan oly buta állapotban küldenők is az egyetemre az ifjakat, milyent K. ur rajzol, helyes-e azon mód, melyben ő látja a baj egyedüli orvosságát? Lotze előadásai szerinte »elemi módon« fejtegetik a philos. tanokat. Kármán ur ez elemi módon fogja betölteni fiainkba a philosophiát. Több pontra kell itt kiterjeszkednem, hogy ez állítás rémséges zavarosságát feltárjam. Először is Lotze füzetei nem elemi könyvek; ezek kivonatai egy hosszú munkásságnak s nagy műveinek. Azokat magyarázat nélkül a tanuló meg nem érti, privát olvasmányra pedig az első időben nem ajánlatok kritikai, illetőleg helyesebben, skeptikus irányuk miatt. E tekintetben utalok a Liter. Centralblatt egyik ismertetésére, melyben a füzetek e hiánya világosan van jelezve. * Lotze diktált az óra végén, mikor már mindent elmagyarázott volt; s bármennyire vetem latba az egyéniséget (én tanítványa voltam Göttingenben Lotzenak 1869-ben), szerencsés tanárnak előadásaiiban még sem nevezhetem. Ha azonban a tanuló meg is értené, másodszor azon hiány áll előttünk, hogy nincs többé Lotze, ki e füzetek után tanítani

* Lit. Centr. bl. 1883. nro. 18 »Die ausschliesslich log. Beurtheilung der Systeme (a philos. tört.-ről van szó) . . . kann unmöglich reizen u. fördern; so sehr sie unter den Philos. selbst berechtigt und benöthigt ist, so wenig lässt sie eine paedagog. Rechtfertigung zu. Wenn sie jenem das Agens für die Weiterbildung des Gedankens ist, wird sie für die Lernenden ein Anlass zum Zweifel an allem Grossen, das der Geist geschaffen hat.« És nro 31-ben »Den Vorzug einer anschaulichen Schriftform wird man Lotze nicht nachrühmen wollen.« »Wir zweifeln ob die akad. Jugend allein die dargebotene reife Frucht zu verwerthen im Stande sein möge« »allerdings würde ein Jüngerer an seinem Sinn für die abstr. Formel leicht straucheln, seinen gelegentlichen Neuerungen der Schulansicht kein Verständniss abgewinnen (a logikáról szól).«

képes volna. Mert Lotze észjárásának sajátosságát nem ismeri az, a ki azt véli magáról, hogy képes volna maga is füzeteit tanítani; olvasni igen, de tanításukhoz szükséges egy minutiosus dolgokban mindig készen lévő, folyton bujkáló, turkáló itélő erő, melyre K. ur, bármilyen leleményes, még sem lesz képes. Ama füzeteiket megeleveníteni csak Lotze maga bírta, mert e füzetek az ő észjárásának extractumai.

A ki pedig nem Lotze, de még nem is hive, az e füzeteknek hasznát nem veheti. Mert ha más állásponton áll, folyton cáfolgatnia kell Lotzet. Egyébiránt K. urnak egy egyetemi professorról rendkívül alacsony fogalma van; mert különben tudnia kellene, hogy annak kötelessége a tudományát önállóan feldolgozni s így saját füzetek után tanítani. Kantra, kinek oly tisztelője K. ur, hogy ezen epochalis fordítását »Kant halálának LXXX évfordulójáról« datálta, kár volt hivatkozni. Először is Kant szóbeli előadásairól neki ép úgy nincs fogalma, mint másnak (pedig azt akarná elhitetni, hogy van); másrészt a Wolff iskolájabeli könyvek dogmatikusok voltak, s azért vezérfonalul szolgálhattak Kantnak az előadás menetére nézve. De ő ki kritikus volt s épen a Wolff tanokból szötte ki a kritikáját-bizonyára nem Wolff tanait, hanem azok kritikáját tanította. Arra pedig Lotze füzetei két oknál fogva nem alkalma, sak. Először Lotze nem Wolff s másodszer K. ur, minden szee rénysége dacára sem Kant.

Igy tehát azt a célt, hogy a tanulók tájékozottságot szereznek a philosophiában, Lotze füzeteivel senki sem fogja elérni; megzavaró — azt fogja a tanulókat, de felvilágosítani nem. Még rosszabbul mint a cél, van a könyv iránya, megválasztva. Mert K. urnak nem elég vevő az egyetemi tanulótság, az ő fordítása »a philosophiai barátjaihoz« is van címezve. Meglepetéssel fogja bizonyára a szakphilosophus kérdezni, miként lehessen őt a kezdőkkel egy vederbe vetni, — de K. ur megmagyarázza neki. A magyar philos. irodalomban szerinte még csak a »buzgóság van, meghonosítani e tanulmányt körünkben.« »De nincs benne semmi következetesség, hiányzik a folytonosság, mely az egyes jelenségeket történeti érdeküekké tehetné.« Tulzott ugyan, de, eltekintve ama »folytonossági« s »történeti érdeküegi« üres phrasistól, nem minden tekintetben igazságtalan e vád. Csakkogy minden dolognak két vége van. Kármán ur, a ki oly hivatottnak érzi magát arra, hogy ezen megbélyegző s minket mélyebben, mint őt, szomorító vádat oly kiméletlenül vágja orcánkba, majd nem 15 év óta tanítja a philosophiát a budapesti egyetemen. Mit tett ő, philos. irodalmunk oly kiméletlen megbélyegzője, a tudomány érdekében? Semmit; annál is kevesebbet. Előadásai egy ócska rendszerre támaszkodnak; irálya, a mikor ir, oly rossz, hogy olvasni

sem érdemes; gondolata nincs, melyet a bebizonyítható tudomány szempontjából számba lehetne venni, a mije van, azt is német forrásokból szívtá. Sajátja csak az apróságra irányzott, ott is ferdén járó, lendület nélküli, értelem, mely igaz tartalmat nyerni nem igyekezett. Mi annál fogva szomorú szívvel elismerjük, hogy gyengék vagyunk, szegények vagyunk; de megtiltjuk Kármán urnak, hogy ő üljön arra a székre, mely felettünk itélni van hivatva. Descende Philippe!

K. ur tehát irodalmi becsét tulajdonít művének, mikor a »philos. barátjaihoz« megy vele házalni. Szerénysége diktálja neki a következő passust. »A jelen sorozat lesz irodalmunkban az első munkálat, mely a philos. minden ágára kiterjeszkedve, egy első rangú philosophus tanait, rendszeres egészükben, bemutatja.« Más szóval: borulj le, nyomorult magyar, ez új bálvány előtt! a mire te soha sem voltál képes, t. i. egységes művet teremteni, azt neked Kármán nyújtja fordításban. Egyelőre csak azt kívánjuk szívünkbelől, hogy ez ígérete úgy teljesejék be, mint amaz, melyet a psychológiára nézve úgy látszik, 1879-ben tett (hogy én is citáljak Kármánból)! De hogy a tisztelt olvasó lássa, mily tájékozatlanság a philosophiai jelenben rejlik e szavakban, s hogy bujkál »fordított« báránybőrben a feneketlen gögnek, az elvakult önimádásnak farkasa, kénytelen vagyok hosszabban szólani, mint ez apróság megérdemli.

Először is K. ur e fordításában »munkálatot« lát; én csak az »üzletet« látom benne. Kármán ur egy »első rangú philosophus« tanait mutatja be; nem hallod, szíves olvasó, a vásári csepűnyelők nagy dobját? Ha már Lotze is első rangú, hányadik rangba helyezi K. ur Kantot, Comteot, Aristotelest? Ekkép nagy szavakkal, realis gondolat nélkül, félrevezeti már az előszóban azon ifjúságot, melynek számára állítólag a »tanítás szolgálatában« fordítani kész ezen füzeteteket.

Én pedig azt mondom Kármán urnak, hogy kár ócska bőrrökkel vásárba járni. K. urnak egész felületessége s tájékozatlansága a philos. jelen állásában s törekvéseiben abban nyilatkozik, hogy Lotze tanait akarja nálunk »nem ikép meghonosítani.« Lotze érdeme nincs tanaiban, mert positiv tanai nincsenek; ha K. ur ezt állítja, hozzon fel csak egy positiv gondolatot is, melyet az emberiség Lotzenak köszön. Lotze skeptikus volt, ki csupa óvatosságból magának sem akarta soha elhinni, hogy mit hisz. Ezen skeptika kritika volt ereje; a hol valami positiv csekélység, sok vajudás után, kijegeződőtt tanaiban, az is e skeptikus vonástól van áthatva. Lotze a harmadrendűek közt foglal helyet; Dühring pl. előbbre áll. De volt neki a maga ideje s akkor kellett volna K. urnak a budapesti egyetemen a philos. és paedag. magántanárának lennie, hogy — a magyar számára lefordíthassa, — s ez idő

volt 1850 és 1860 közt. Hirnevét sophismáinak köszöni, melyek azonban a megtámadott materialismns igazságából semmit sem vehettek el; legfeljebb, hogy a hívő theologusok s a kellő nevelésben nem részesülő orvosnövendékek hallgatták, amazok a famosus egyetemes lényeg (= isten) miatt, emezek meg nem érdemlett physiologusi hírénel fogva, melyet a psychológiában annyira retrograd irányban életre tudott galvanizálni. Szóval: Lotze professor philosophiae volt, de nem első rangu philosophus.

Épen azért Lotze mai nap lejárt alak. Elméletei mind superált dolgok; csak K. urhoz hasonló »rangu« philosophusok akarják glorifikálni s tanait életben tartani. Azért az ő tanait nálunk meghonosítani annyi, mint philosophiai fejlődésüket 30 évvel hátrafelé szorítani. S azért, a ki a magyar egyetemi tanulótság kezébe Lotze roszul fordított compendiumait akarja nyomni, az csinálhat jó gscheftet, de a hazának nem használ.

És e vállalatnak, melynek sem paedagogikai, sem philosophiai értéke s értelme nincsen, szerzője mégis a következő kvalifikálhatatlan megjegyzést meri nekünk, kik a philosophia művelésében évek óta, bár csendesesen, fáradozunk, nekünk meri ezt mondani: »talán jogos a remény, hogy a philos. barátjai hazánkban most, hogy a fordítás utján némileg meghonosul, kiválóbb figyelemre fogják méltatni« Lotze tanait. Kinek szól K. ur ilyen nevetető modorban? Én határozottan visszautasítom ezen »reményét« s a benne rejlő sértést is a magam és a M. Philos. Szemle részéről. Eltekintve attól, hogy én Lotzet személyesen hallgattam, csak azt hozom fel, hogy a »M. Philos. Szemle« dr. Bihari Péter ur tollából hosszú ismertetést közölt olvasóival Lotze egész rendszeréről. De én meg vagyok győződve, hogy voltunk sokan az országban, kik K. ur fordítására nem szorultunk a célból, hogy Lotzeval megismerkedjünk. Abból, hogy ő, mielőtt fordította volna, nem ismerte Lotzet (a mint e mostani spasmatikus lelkesültségéből gyanítanom kell), nem következik, hogy mások sem ismerték volna. Azt, hogy ő a »M. Phil. Szemle« ez irányban való működését nem akarja ismerni, mi értjük okaiban s nevetjük, mint a cliquenak egyszerű ügyetlen elhallgatási fogását. Másfelől meg igen jellemző K. urra, milyeneknek képzei ő a »philosophia« magyar »barátaikat.« Felteszi róluk, hogy németül sem tudnak. Hál' Istennek, nem az általa sugalmazott »nemzeti« tanterv szerint nevedlünk mi régibb generatio. Mi még azt is véljük, hogy a ki a phitos. történelméhez szólni akar, annak németül kell tudnia; sőt azt hisszük, hogy mindazon nyelveket kell ismerni, a melyeknek íróit eredetiben idézzük. Csak a K. ur által glorifikált »villámokat nyelető« Bánóczi fordíthatott Révaiból, a nélkül hogy latinul tudna alaposan.

Ezen naivnak tetsző, valóságban pedig egy bizonyos cliquet dicsfénnyel körülfoglaló felfogáshoz járul még egy másik — naivság. Azt hiszi K. ur, hogy a mit Lotze s sok nagyobb szellem nem tudott létrehozni a »philos. barátjaiban«, azt az ő kezdetől végig izléstelen, nehézkes, dúcögő fordítása meg fogja tenni; — hogy t. i. »némi közösség, némi egymásra vonatkozás fog létesülhetni az eddig különféle irányban haladó, minden érintkezés nélküli tevékenységben.« Ezt K. ur újra egészen ujdonsült igaz observationának véli; jele annak, mennyire nem ismer ő bennünket, ő, ki a kölcsönös citálás külsőségében keresi az »érintkezést.« Mi nem fogunk fordítani s ok alapján közeledni egymáshoz; mi a gondolatok és célok közösségét kívánjuk a közeledés alapjául, s ezt K. ur óhaja ellenére kezdjük lassan, általa s általuk nem akadályozva, nyerni a M. Phil. Szemle biztos lételében. De a hol e közösség nincs: »farkasok és bárányok között nincs egyetértő indulat«. Különben annál maradunk Lotzera nézve: »hadd temessék el a halottak az ő halottaikat.« Ez ellen K. ur hivatkozhatik nagy tekintélyekre pl. Bánóczi és Alexanderre; — majd tíz év múlva beszélünk erről újra.

Az egésznek jellemző koronáját (nem a szerénységé az!) K. ur azzal teszi fel, hogy a »gondról és szeretetről« beszél, melylyel »a fordítás munkáját végezte.« Ennek elbírálását szerény ember másra bizza; K. ur azonban ezzel akarja a bíráló száját bezárni, hallgasson! — mikor a szerző maga is megengedi saját művéről a »gondos és szeretetteljes fordítást.« S végül még egy nagy szólamát! Hogy »elvből« tartózkodott a bírálattól, azt elhiszem; a kinek most egyszerre Lotze lesz mindene, annak »elve« a z legyen, többé nem szólni, hanem csendesén hallgatni.

2. A másik pont, a melyre csak röviden reflektálok, a jegyzetek szelleme, melyekkel K. ur e fordítását kíséri. Röviden teszem, mert, hál' Istennek, a Kármán ur üres formalismusa által megmértelyezett hazai philológián s paedagógikán kívül nálunk még nem divatozik azon utálatos alexandrinismus, mely másnak műveiből akar fügefalevelet saját mezitelensége számára szakítani. De ha a K. ur által e füzetben inaugurált irányban haladunk, akkor elérjük azt is s akkor lesz csak igazi aranykora nálunk is a cliquenek, a tudomány terén is. K. ur jegyzeteket csatolt fordításához a »kezdők« számára. E jegyzetek szegényességét minden avatott ember be fogja látni magától. De van bennök egy kifejezett szándék: a maga embereit magasítani egyrészt, s befolyásos eredményiségeknek bökölni másrészt. S ezt, mint a magyar philosophiára vészthozót, szó nélkül nem hagyhatom s hiszem, hogy a magyar philos. minden **őszinte** barátja egyesült erővel fog tiltakozni ilyen gyekezt sikerülése ellen.

K. úr sok tekintetben, melyek ide nem tartoznak, szövetségese Bánóczinak és Alexandernak. Ők képezik a budapesti egyetemi filozófiai karnál a folyton, rendes tanárságra aspirálóknak »hadi állományát«; majd csak megvirrad talán nekik is valaha. A mit csak e két nevezetes magyar philosophus írt, azt K. úr nemzeti szempontból nem mulasztja felhozni. A tendentia kézzel fogható. Kerkápoly, Brassai, Domanovszky — avultak; azokat, a két elsőt legalább, tisztelettel megemlíjük, mint rozsdás vasba való, hol hegelistákat, hol önállókat. De a philosophiának borús magyar egén manap valóban csak hárman ragyognak: Kármán úr, az »első egységes munkálatnak« fordító-szerzője, Bánóczi és Alexander. Ezek, ha nem is önállók minden tekintetben, de legelőbbre haladtak: egyedül ők tudják, mi kell a magyarnak a mai philos. álláspontjának megfelelőleg, s az akademia csakugyan elhitte nekik, hogy ez kell a magyarnak. Ezen szándék, a clique-uralma, világos s azért le kell tépni szemükről az álarcot, hogy a valót mindenki lássa meztelenül.

Ezen szándék magyarázza, miért van mindenhol hivatkozás »Lewis-Bánóczi«-ra. Más ember egyszer oda teszi »Lewis, ford. Bánóczi« — aztán megadja a tiszteletet annak, a kit megillet s az érdemetlent elhagyja. De K. úr intentiója az volt, egy oly képkapcsolatot létesíteni, mely Lewis hírnevét minden magyar ember előtt a Bánóczi glóriájával együtt tüntesse fel. Én nem irigylem Bánóczi ezen hírnevét; de sajnálom Lewist, hogy az ő philosophusi reputatiója nálunk Bánóczi nevéhez van csatolva. A tendentia abból is kilátszik, hogy midennapi dolgoknál mindenütt hivatkozás történik ezen nevezetes emberre, úgy hogy ha K. úr egy kötet jegyzetet ír, akkor, ez arányban haladva, Bánóczy neve legalább 500-szor fordul elő; elég összeg az olcsó halhatatlanságra. Így, hogy tények szóljanak, pl. »Fichte tanára nézve l. Lewis-Bánóczi III. k. 313—352«; — »a harmonia praestabilitát Leibnitz vallotta l. Lewis-Bánóczy III. 577«; — Hegelnél »az ellentétesség a dolgok igaz mivolta l. Lewis-Bánóczi III. 370«; — »a német philos. . . idealist. fejlődése l. Lewis-Bánóczi III. 313—456«; — »a tér idealitását már az ó-kori philos. ismeri (Lewis-Bánóczi I. 212)«. Mind ezek olyan dolgok, melyeket K. úr akármelyik más magyar könyvből: Purgstaller, Kerkápoly, vagy más iskolai könyvekből meríthetett volna; még jobban is, mint »Lewis-Bánócziból.«

Egy másik kegyence K. úrnak Alexander Bernát, szinte az egyetemenél professor-aspiráns. Ez vétette először Descartes módszer értekezésének fordítását; illő, hogy Descartes háttérbe szoruljon és így álljon (131. l.): »Alexander-Descartes 171. l.« Így azt is meg kell említeni, hogy Hume-ot fordította, »l. Hume igen érdekes fejtegetését, ford. Alexander Bernát«. Azt meg, hogy Kant után Alexander jön, a mi szerzőnk természetesen k

találja: »I. Kant élete stb., Alexander Bernát«; »Kant nézetét illetőleg lásd Alexander, Kant I. 406—450«; — »a tér idealitását újabb korban Kant kritikája hozta előtérbe (I. Alexander, Kant I. V. fej.)«.

Ezen felül még König úr algebrája van említve (alkalmasint az egyedüli!) a binomialis tétel bizonyításánál, a hol egyetemi hallgatónak bármely munka elegendő. De mégis, Kovács Ödönre is méltóztatott reflectálni; csodálom, hogy Goldcziherről megfeledezett.

Kinek akar K. úr ezzel szolgálni? A tanulónak minek idéz könyvet, mely nézete szerint »már pártirati természeténél fogva sem felelhet meg a tudományos követelményeknek«, mint »Lewis-Bánóczy«? Ha a magyar philos.-ban nincs mű, mely megfelelné, — minek a meglevőt citálni? Miért a tanulót bornirozni a rossz magyar könyvre, mikor pl. Überwegben sokkal részletesebben nyerhet mindent? Vagy hiszi-e K. úr, hogy valaki érteni fogja Alexandert, a ki Kantot magát nem olvasta? Talán még sem kellene őt oly naivnak tartanom. Miért nem fordítja le akkor Kantot magát? Mert nincs v e v ő j e ! S miért nem utal egyenesen Kantra? Mert — Kant nem magyar?

En a vállalatban akadályt látok a magyar philosophiának józan irányban meginduló áramlatára nézve; szellemében s tendenciájában egy minden erővel megakadályozandó s visszautasítandó clique-uralmat, mely a magyar tanulósságot bornirt körben megtartani, előle a külföldi munkásságot elzárni, azt a hazai munkásság iránt mystifikálni kívánja. S azért hallattam gyenge hangomat mindjárt a vállalat megindítása elején; halva szülött lesz az, vagy megadod árát, oh magyar! Ha valaki ez intésemet nem hiszi, vegye meg magának a könyvet. Megérdemli.

Budapest.

Böhm Károly.

Wolff Hermann dr. Handbuch der Logik. Zum Gebrauch auf Universitäten, Gymnasien, Realgym., Seminarien und zum Selbststudium, neu dargestellt Lpz. 1884. D. Nicke. (165 lap.)

Szerző ki »Docent der Philos. an der Univers. Leipzig« a zárszóban (Schluss) így szól művéről. »A ki az itt nyujtottakat a régibb logika valamelyik kézi könyvével össze fogja hasonlítani, könnyen s magától fogja kitalálni a hatalmas különbséget az itt és az ott adott tanok között«. Mig ugyanis a régibb logikai könyvek csak a száraz és elaggott schemához tartják magukat, mely fogalom, ítélet és zárlat (syllogismus) közt tesz különbséget s így a logikai gondolkodás lényegébe s végbe-